

УДК 711.168:625.089.4(045)

доцент Казимірський В.Б.,

kazymirskiy@bigmir.net, orcid.org/0000-0003-0456-1836

доктор архітектури, професор Панченко Т.Ф.,

panchenko.knuba@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6341-230X,

кандидат архітектури, професор Яценко В.О.

viktoryathenko@ukr.net, orcid.org/0000-0002-6054-729X

Гошовська В.М.,

goshovska.v@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5577-6987

Київський національний університет будівництва і архітектури

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕНОВАЦІЇ ЦЕНТРІВ ІСТОРИЧНИХ МІСТ

У статті розглядаються світові тенденції просторової організації функціонально-просторової організації та естетико-планувального оновлення центрів історичних міст на прикладах зарубіжних столиць Лондона, Парижа, Варшави, Москви, а також столичного міста Києва.

Ключові слова: головні вулиці та площі історичних міст; функціонально-композиційні прийоми формування забудови; порівняльні характеристики параметрів центральних частин міст.

Вступ. Генезис виникнення середмість у Європі має структурну закономірність: найдавніші поселення людей виникали поблизу шляхів і важливих місць, вздовж доріг і торгових шляхів, починалося все з торгових площ, які з часом було оточено будинками та спорудами.

Впродовж всього історичного розвитку центральні частини міст були важливими осередками політичного і економічного життя людей, а головні вулиці і площі, як елементи структури міста, завжди відігравали важливе функціональне значення, являли собою простір для соціальної взаємодії мешканців та політичного волевиявлення. До того ж, у свідомості людей головні вулиці та площі у різних країнах ставали державними символами.

Процес автомобілізації у ХХ ст. призвів до занепаду історичних центрів, де створювалися транспортні розв'язки та місця паркування, і лише в кінці 70-х років в архітектурному середовищі починає відроджуватися розуміння цінності історичного, традиційного міста з його наповненими життям вулицями, з хаотичним або ж чітко продуманим чергуванням щільно забудованих і вільних просторів.

В останні десятиліття реновація (комплексне відновлення) центральних вулиць та площ стала поширеною практикою у багатьох європейських країнах. Ця тенденція пов'язана з метою не лише естетичного перетворення

архітектурно-ландшафтного середовища, але й частковою реконструкцією будівель і споруд та створенням впорядкованого, сприятливого для жителів і гостей міста культурно-туристичного простору.

Виклад матеріалу. Історія реновації та ревіталізації (підвищення функціональної значущості архітектурних ансамблів) головних вулиць та площ у європейських країнах представлена прикладами таких видатних архітектурних комплексів, як «Єлисейські поля» у Парижі, «Ла Рамбла» у Барселоні, «Пікаділлі» у Лондоні та багатьма іншими. Це надзвичайно складні в історичному, культурологічному та функціональному відношенні цілісні об'єкти містобудівного проектування, основними принципами якого є дотримання вимог поліфункціональності – створення соціального простору для широкого спектру громадських послуг, масових культурно-політичних заходів, відзначення державних подій тощо; забезпечення доступності для всіх категорій населення – формування інклюзивного та безбар'єрного середовища, а також створення умов для всіх мешканців і гостей міста.

Спираючись на зарубіжний досвід, сьогодні можна виділити дві тенденції формування площ: одна з них повністю виключає транспорт і концентрується на створенні простору, привабливого для перебування в ньому пішоходів; друга – навпаки, передбачає при плануванні площі враховувати потреби транспорту - як індивідуального, так і громадського.

Значну роль щодо нових поглядів на реновацію площі, як до відновлення традиційних елементів міської культури зіграв пост-модерністський рух 70-80-х років. Це період створення площ як декорованих сцен з фрагментами античних і класичних архітектурних форм: «площа Piazza d'Italia» (С. Murr) у Новому Орлеані та «площа-сцена в Сержі-Понтуаз» поблизу Парижа (R. Boffil); тематичних площ: «площа-атракціон Шаубург-плайн» (А. Geус) в Роттердамі, «площі-монументи», «площі-парки» (У. Stubben) тощо.

Постмодернізм вплинув на методи реабілітації площ, проте він не надав відповіді на нагальні для більшості міст питання, пов'язані з організацією транспортних потоків та функціонування громадських просторів. Спроби вирішення цієї проблеми були здійснені у 1990-2000-і роки. Одним з найяскравіших прикладів цього періоду є реорганізація Трафальгарської площі у Лондоні (N. Foster). Переваги нового вигляду даної площі оцінили насамперед туристи - площа і галерея стали єдиним ансамблем, а переміщення людей з однієї частини на іншу вже не було пов'язаним з ризиком постраждати від автомобільного руху.

Наприкінці ХХ ст. поширились нові специфічні форми оформлення площ, особливо тих, що включали трамвайні шляхи. Так, наприклад, у Бордо, Ліоні і Страсбурзі (Франція) було сформовано ланцюги площ, обрамлених

трамвайними коліями, з геометричними узорами бруківки, з продуманим дизайном міських меблів і зелених насаджень.

Тенденція реновації історичних та створених нових площ в останні роки є сталим напрямком удосконалення міського середовища. Це особливо характерно для таких європейських країн, як Іспанія, Франція, Велика Британія тощо.

Громадський простір вулиць і площ були темами досліджень таких зарубіжних фахівців, як: J. Jacobs, J. Gehl, K. Lynch, В. Глазичев. Проблеми оновлення структури вулиць та площ, зміни їх функцій досліджували також українські вчені О. Гайдученя, І. Шемседінов, В. Посацький, О. Рибчинський, В. Тімохін та ін.

Так, у основних положеннях концепції «нового урбанізму» (J. Gehl) наголошується: «міська вулиця – це простір, призначений, перш за все, для пішоходів; вона має розвиватися в якості публічного, а не транзитного простору». Проблема трансформації міських вулиць і площ передбачає їх перетворення на простір, придатний для організації різноманітних форм дозвілля людей. Крім того, роль головної вулиці та площі міста важлива як художньо-іміджевий образ архітектури міста (K. Lynch).

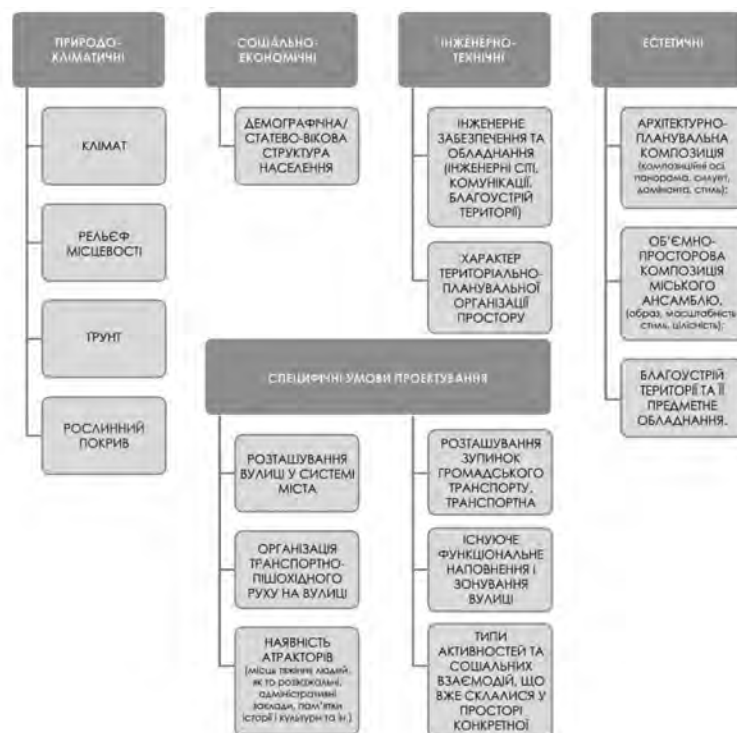
Узагальнення науково-теоретичних досліджень цього тематичного напрямку визначило методичні підходи до оновлення структури міських просторів. Так, наприклад, чинники, що обумовлюють трансформацію міських просторів вулиць та площ, представлено на рис.1, а принципи та прийоми їх реновації – на рис.2.

Аналіз практичного світового досвіду демонструє різні містобудівні підходи до структури об'єктів головних вулиць та площ історичних міст Європи. Так, наприклад, на Єлисейських полях (Париж) розташовано 25 громадських будівель, на вул. Ла Рамбла (Барселона) – 50, на вул. Пікаділлі – 21 (Лондон), на вул. Маршалковській (Варшава) – 53, на вул. Тверській (Москва) – 71, що обумовлено параметрами та функціями цих вулиць. Приклад функціонально-планувальної організації вулиці Ла Рамбла та її характеристики і параметри представлено на рис. 3, 4, а порівняльні дані по 6 дослідженим об'єктам – на рис. 5.

Що стосується головних площ визначних європейських міст, вони також мають свою архітектурно – просторову специфіку, що відображено на рис. 6.

В Україні сьогодні найбільш гостро стоять питання реновації центральної частини столичного міста – Києва, враховуючи як його давню історію, так і нинішні соціально-економічні та політичні умови. Відомо, що сучасної концепції розвитку вулиці Хрещатик та площі Незалежності практично немає; чітко не визначено: архітектурно-будівельні традиції, непорушність

композиційних, просторових та стилістичних особливостей існуючої забудови, врахування нових реалій «революції гідності», контраверсійних змін у зв'язку з новим багатоповерховим будівництвом.

Групи факторів впливу на розвиток міського простору (за В.О. Тімохіним)
Рис.1. Фактори впливу на реновацію міського середовища (вулиць та площ).

Впродовж років дослідженнями історії та практикою планувальної організації вул. Хрещатик та площі Незалежності займалися такі фахівці як О. Власов, Г. Логвин, А. Добровольський, С. Кілессо, А. Матушевич, В. Чепелик та інші, враховуючи такі специфічні чинники Києва в цілому і зокрема Хрещатика як: топографічні особливості (злиття трьох пагорбистих частин); географічне положення (долина між частинами міста); транспортні умови (міграція населення з інших районів міста); наявність визначної культурної спадщини (від класицизму, модерну, конструктивізму, еклектики до інших течій).

Що стосується історичної періодизації еволюції центра Києва, вона охоплює офіційно три періоди (перший – з кінця XVIII ст. до 1870 р., другий – з 1870 – до 1940-х рр. розвитку центральної частини м. Києва, третій – з 1940-х рр. до кінця XX ст.). Перший період розвитку Хрещатика – це наявність садибної незамкненої забудови (переважно житлової 2-3 поверхової), залучення до композиції вулиці природного рельєфу та зелених насаджень; другий період розвитку – це стихійне формування раптової фасадної забудови (підвищеної поверховості будівель до 4-7 поверхів) та ущільнення території; третій період розвитку – це розширення вулиці Хрещатик (до 75 м), збільшення масштабу та поверховості забудови (до 9-11 поверхів), зміна композиції вулиці на

асиметричну за рахунок організації пішохідного бульвару, створення системи окремих архітектурно-просторових комплексів з включенням оточуючого ландшафту.

Класифікація способів оновлення структури міських просторів

Принципи оновлення структури міських вулиць та площ

Засоби оновлення структури міських вулиць та площ

Рис.2. Принципи, прийоми та засоби реновації міських вулиць та площ.

За станом на нинішній час Хрещатик і Майдан Незалежності окрім стаціонарної забудови зайняті об'єктами підприємницької діяльності, сезонної торгівлі та рекламними засобами. Детальна характеристика функціональної організації вулиці Хрещатик та площі Незалежності наведена на рис. 7, 8.

На основі вивчення історичного розвитку та існуючої містобудівної ситуації вул. Хрещатик та площі Незалежності запропоновано варіанти реновації ландшафтно-архітектурного простору цих об'єктів (магістр В.Гошовська, керівник В. Казимірський), що представлено на рис. 9, 10, та концепція архітектурного оновлення окремих фрагментів забудови (рис. 11).

Рис. 3. Ла Рамбла (Барселона, Іспанія).

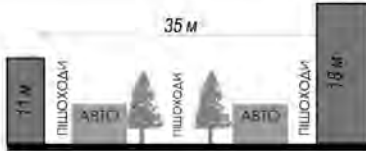
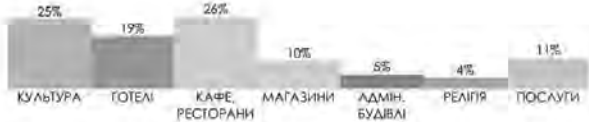
Назва вулиці	ЛА-РАМБЛА
Місто, країна	Барселона, Іспанія
Схема	
Довжина, км	1,2 км
Ширини, км	30-40 м
Період будівництва	У 1440 р. після того як осушили ріку, почалось будівництво вулиці. Деревяна вулиця була висаджена в 1703 р.
Функції вулиці	<p>1. ПІШОХІДНА ЗОНА. Більшу частину вулиці займає пішохідний бульвар, тому вона є головним місцем прогулянок для жителів і гостей міста.</p> <p>2. КУЛЬТУРНА. На вулиці розміщені театр "Ліліорамба", оперний театр Гран-Театре, а також перший театр Барселони "Прінсіпаль".</p> <p>3. ТОРГОВЛЯ. Вздовж всієї вулиці розміщені магазини. Окрема її частина називається "Рамбла квітів", де розміщується велика к-сть палаток з квітами. Також на вулиці розміщений великий громадський ринок La Boqueria.</p>
Містобудівні об'єкти	2 площі: Площа Каталонії, Площа Портал де ла Пау.
Забудова	Щільна забудова, 3-5 поверхів
Співвідношення ширини вулиці до висоти забудови	$\frac{Ш}{В} = \frac{1}{2}$
Озеленення	Багато. З двох сторін бульвару.
Пішохідні переходи	<p>Тільки наземні пішохідні переходи, серед них:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ті, що регулюються: 13 (перетинають вулицю) + 7 (суміжні вулиці). - ті, що не регулюються: 4 (Ла-Рамбла) + 5 (суміжні вулиці). <p>Всього переходів, на вулиці Ла Рамбла - 17. (Частота - кожні 70,5м).</p>
Сміттєзбір	Вулиця чиста. Всього близько 120 шт.
МАФп	Всього близько 55 шт., в тому числі квіткові кіоски.
Реклама	Помірна к-сть, вивіски магазинів зроблені в старовинному стилі, не виділяються кольором.
Функціональне наповнення будівель	

Рис. 4. Характеристика та параметри вулиці Ла Рамбла.

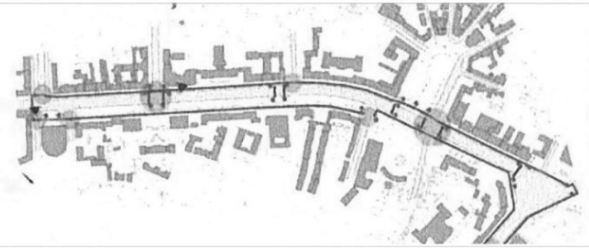
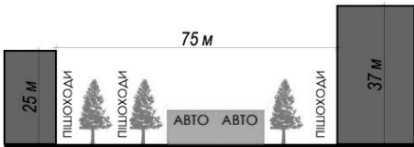
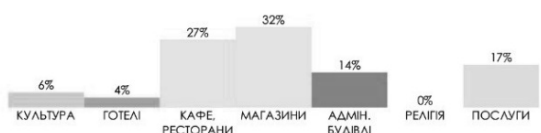
Назва вулиці	ХРЕЩАТИК
Місто, країна	Київ, Україна
Схема	
Довжина, км	1,3 км
Ширина, км	75 м
Період будівництва	Вулиця створена на початку XIX ст. В період з 1923 р. до 1937р. вулиця носила ім'я Воровського. Під час війни більша частина забудови знищена. Після конкурсу реконструйована по проекту Добровольського.
Функції вулиці	<p>1. ТОРГІВЛЯ. Прогулянки. На вулиці розміщені магазини, центральний універмаг, а також Київський пассаж. На даний час невелика к-сть магазинів не працює.</p> <p>2. ТРАНСПОРТ. Вулиця є важливою транспортною віссю, яка з'єднує верхній і нижній Київ.</p> <p>3. ТУРИСТИЧНА. Вулиця Хрещатик унікальна своїм архітектурним ансамблем, тому є обов'язковим місцем відвідування для гостей столиці.</p> <p>4. ПОЛІТИЧНА. На вулиці розміщується Київська адміністрація, на Майдані проводяться мітинги, зібрання та революції.</p>
Містобудівні об'єкти	3 площі: Бессарабська, Майдан Незалежності і Європейська площа.
Забудова	7-11 поверхів. Непарна сторона - з проходами.
Співвідношення ширини вулиці до висоти забудови	$\frac{Ш}{В} = \frac{1}{2}$
Озеленення	Достатньо. З двох сторін вулиці.
Пішохідні переходи	<p>Переходів через вулицю Хрещатик:</p> <ul style="list-style-type: none"> - наземних - 1; - підземних - 6. <p>Перехід сміжних вулиць:</p> <ul style="list-style-type: none"> - підземних 7; - наземних 1. <p>Всього переходів через вулицю 7 (частота - 216 м.) серед них комфортних для пішохода - 1.</p>
Сміттєзбір	Вулиця не дуже чиста. Всього близько 150 шт.
МАФи	Дуже багато. Всього близько 20 стаціонарних і 40 переносних МАФів.
Реклама	Дуже багато. Різних видів, лайтбокси, фасадна реклама, щити. Всього близько 350. Виділяється кольором і світлом.
Функціональне наповнення будівель	

Рис.7. Характеристика параметрів вул. Хрещатик

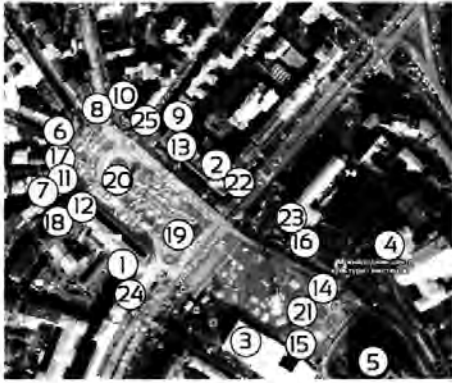
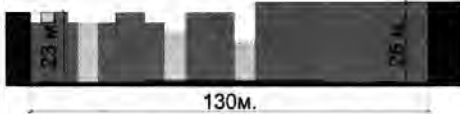

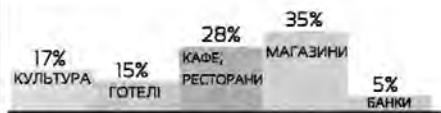
НАЗВА ПЛОЩІ	МАЙДАН НЕЗАЛЕЖНОСТІ
МІСТО, КРАЇНА	Київ, Україна
СХЕМА	
ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ	Як площа сформувалася у ХІХст. Декілька раз перебудовувалася, а також змінював назву.
ХАРАКТЕР ПЛОЩІ	Площа, складається з двх частин. Замкнена площа зі сторони Михайлівської вулиці.
ПАРАМЕТРИ ПЛОЩІ	Загальна довжина 370м. ширина - 120м.
ПОПЕРЕЧНИЙ ТА ПОЗДЛВЖНІЙ РОЗРІЗ. СПІВВІДНОШЕННЯ.	<p>ВІДНОШЕННЯ ШИРИНИ ПЛОЩІ ДО СЕРЕДНЬОЇ ВИСОТИ:</p> $\frac{Ш}{В} = \frac{130}{25} = 5,2$ <p>ВІДНОШЕННЯ ДОВЖИНИ ПЛОЩІ ДО СЕРЕДНЬОЇ ВИСОТИ:</p> $\frac{Д}{В} = \frac{370}{25} = 14,8$
ЗАБУДОВА:	<p>Державні установи: 1 - Головоштамп, 2- Будинок провспілок.</p> <p>Заклади культури:</p> <p>3- Національна музична Академія України.</p> <p>4 - Жовтневий палац.</p> <p>Готелі: 5-9. Заклади харчування: 9-15.</p> <p>Магазини: 16-23.</p> <p>Фінансові установи: 24-25</p>
СПІВВІДНОШЕННЯ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ ЗАБУДОВИ ПЛОЩІ:	 <p>17% КУЛЬТУРА 15% ГОТЕЛІ 28% КАФЕ, РЕСТОРАНИ 35% МАГАЗИНИ 5% БАНКИ</p>
ОЗЕЛЕНЕННЯ:	Достаньо багато у вигляді клумб та дерев.
МАФИ, ТИМЧАСОВІ СПОРУДИ:	Велика кількість МАФів, палаток з їжею, несанкціонована торгівля.
АВТОМОБІЛЬНИЙ ТРАНСПОРТ	Рух автомобілів активний. Присуні несанкціоновані парковки.
РЕКЛАМА.	Велика кількість реклами, у вигляді бігбордів, висячих та стоячих рекламних щитів.
ОСОБЛИВОСТІ.	Під площею знаходиться торговий центр «Глобус», яких псує простір площі своїми світловими ліхтарями та порушує єдність композиції.

Рис.8. Характеристика параметрів площі Незалежності.

Рис.9. Варіант оновлення планувальної структури вул. Хрещатик та площі Незалежності

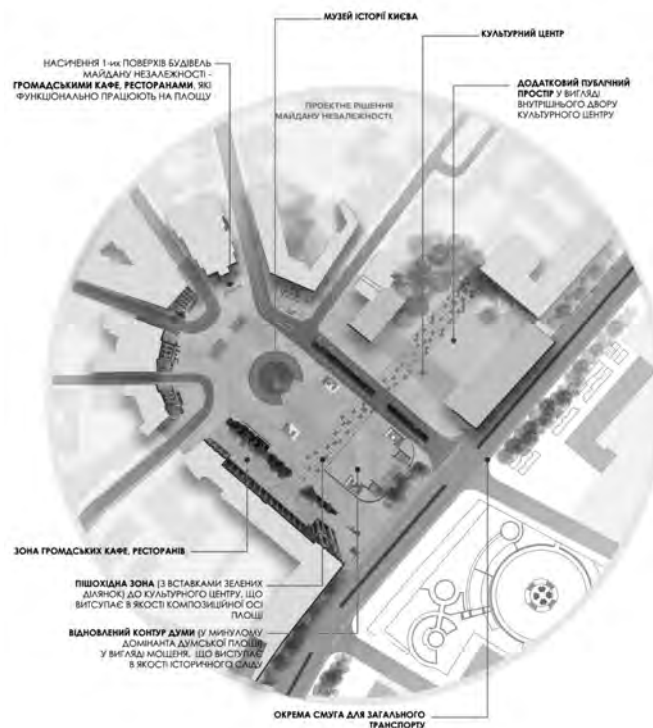

Рис.10. Варіант ревіталізації площі Незалежності

ОСНОВНІ ЦІЛІ І ЗАВДАННЯ КОНЦЕПЦІЇ:
(БЕРУЧИ ЗА ОСНОВУ ДИЗАЙН-КОД ЛОНДОНУ)

- ВПОРЯДКУВАННЯ РОЗМІЩЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОНСТРУКЦІЙ (ВИВІСОК) В ІСТОРИЧНІЙ ЧАСТИНІ МІСТА;
- ФОРМУВАННЯ ПОВНОЦІННОГО АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНЬОГО МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА;
- ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНІХ РІШЕНЬ ВИВІСОК, ЩО ГАРМОНІЙНО ПОЄДНЮЮТЬСЯ З АРХІТЕКТУРНИМИ, СТИЛІСТИЧНИМИ І КОЛЬОРИСТИЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ БУДІВЕЛЬ;
- ВИКОРИСТАННЯ ПЕРЕДОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ І МАТЕРІАЛІВ НА ОСНОВІ ВИВЧЕННЯ ВІПЧИЗНЯНОГО І ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ.

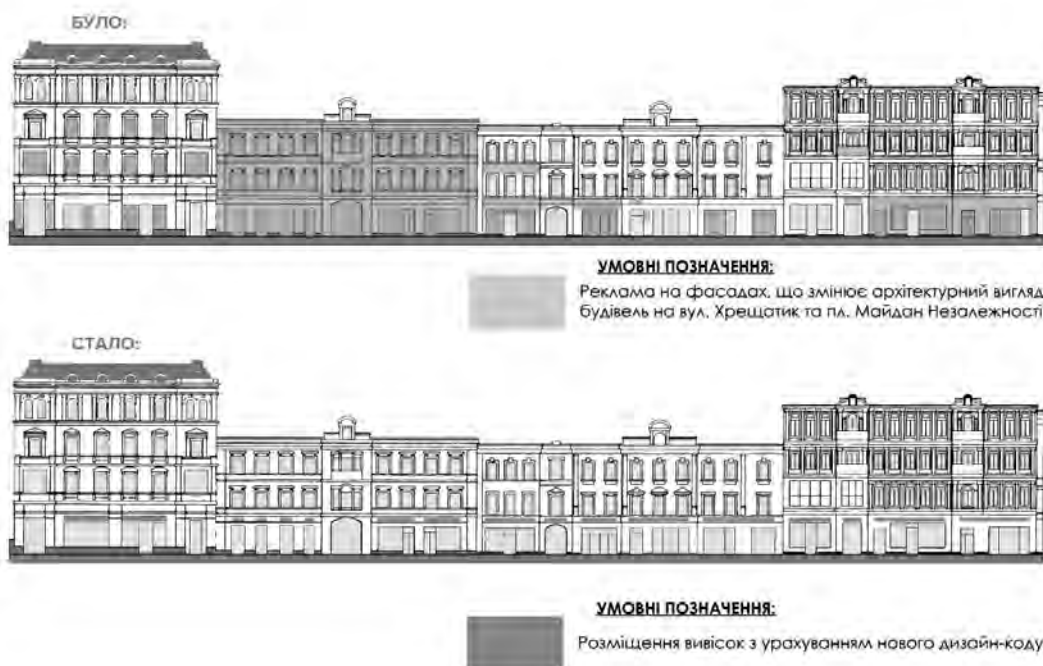

Рис.11. Прийом ревіталізації фрагмента забудови

Висновки. Результати даного конкретного магістерського дослідження можуть мати значну практичну цінність як методичного підходу до виконання подібних проектів для різних частин історичних міст та як окремого ескізного варіанту оновлення центральної частини міста Києва при здійсненні подальших науково-дослідних та проектних розробок щодо реновації її унікального архітектурно-ландшафтного комплексу.

Проведена аналітична робота свідчить про те, що вирішення архітектурних проблем Хрещатика та площі Незалежності можливе тільки за умов проведення комплексного наукового дослідження, яке б охоплювало такі завдання:

- а) аналіз історичної періодизації розвитку цієї частини міста;
- б) виявлення стилістичних особливостей забудови XIX-XX ст.;
- в) створення інформаційної системи щодо втрачених об'єктів забудови;

г) визначення специфіки Хрещатика та площі Незалежності як охоронної центральної частини столичного міста, де окрім існуючих будівельних вузлів формуються нові, у тому числі такі, які порушують унікальну архітектурно-ландшафтну композицію цього об'єкту;

д) ревіталізацію домінантних архітектурних ансамблів з створенням сучасної туристичної інфраструктури.

Таке наукове дослідження необхідне для обґрунтування містобудівного розвитку та розроблення нової концепції художньо-естетичної реновації міста Києва для її практичної реалізації з метою досягнення за рівнем архітектурних інновацій, дизайну міського середовища та атрактивних форм благоустрою – належного місця серед західних столиць як визначного культурно-туристичного центра Європи.

Список літератури

1. Давиденко М. Публічний простір як "архітектура зі швидкістю 5 км/год". Досвід реформаторів міського середовища Gehl Architects / Маріанна Давиденко // Стратегії Урбаністичного Майбутнього Києва: збірник громадських дискусій, статей, інтерв'ю та проєктів / Маріанна Давиденко. – Київ: Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні, 2011. – С. 44-51.
2. Малес Л. Центральність та публичність: ситуація української столиці / Людмила Малес // Стратегії Урбаністичного Майбутнього Києва: збірник громадських дискусій, статей, інтерв'ю та проєктів / Людмила Малес. – Київ: Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні, 2011. – С. 28-36.
3. Тімохін В. О. Основи містобудування / Віктор Олександрович Тімохін. – Київ: ІЗМН, 1996. – 216 с.
4. Йен Гел Міста для людей / Йен Гел – Київ: Основи, 2018. – 280 с.
5. Линч К. Образ города / Кевин Линч. – Москва: Стройиздат, 1982. – 328с.
6. Girling C. Skinny Streets and Green Neighbourhoods. Design for Environment and Community / C. Girling, R. Kellett. – Washington: Island Press, 2005. – 176 с.
7. Moughtin C. Urban Design: Street and Square / Cliff Moughtin. – Oxford: Architectural Press, 2003. – (3rd Edition).
8. Schmidt R. Adaptable Architecture: Theory and Practice / R. Schmidt, S. Austin. – Abingdon: Routledge, 2016. – 318 с.
9. Dover V. Street Design. The Secret to Great Cities and Towns / V. Dover, J. Massengale. – Hoboken: Wiley & Sons Inc., 2014. – 450 с.
10. FE013. Wontons [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://future-expansion.com/Projects/Wontons>.

Доцент Казимирский В.Б.,
д. арх., профессор Панченко Т.Ф.,
к. арх., профессор Яценко В.А., Гошовська В.М.
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

МИРОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РЕНОВАЦИИ ЦЕНТРОВ ИСТОРИЧЕСКИХ ГОРОДОВ

В статье рассматриваются мировые тенденции функционально-пространственной организации и эстетико-ландшафтного обновления центров исторических городов на примерах зарубежных столиц: Барселоны, Лондона, Парижа, Варшавы, Москвы, а также столичного города Киева.

Ключевые слова: главные улицы и площади исторических городов, функционально-композиционные приемы формирования застройки, сравнительные характеристики параметров центральных частей городов.

Associate professor Kazymirskyi V.B.,
Doctor of Architecture, Professor Panchenko T.F.,
candidate of Architecture, Professor Yatsenko V.O., Goshovska V.M.,
Kiev National University of Construction and Architecture

WORLD TENDENCIES OF RENOVATION OF CENTERS OF HISTORICAL CITIES

The article reviews world trends of a spatial organization, functional organization, and esthetic of planning renewals of the historical cities based on the examples of foreign capitals: London, Paris, Warsaw, Moscow, as well as metropolitan Kyiv.

History of renovation and revitalization of the main streets and plazas in European countries is represented by the examples of the famous architectural ensemble: the Elysian Fields in Paris, La Ramble in Barcelona, and Piccadilly in London. Polyfunctionality, Inclusiveness, safety – are the main principles of the city streets and plazas' structure renovation.

The problems of renovation of the central-city-part of Kyiv – Khreschatyk street and Independence square, could be resolved on the basis of scientific research, which includes: a) Historical periodization of the city center development; b) Stylistical singularity of the development of XIX-XX centuries; c) Informational system of a lost development objects; d) Heritage status for the city-center of the capital; e) Moratorium on the construction of the new objects that violate unique

architectural-landscape environment of the city-center; revitalization of the dominant architectural ensembles – objects of cultural and cognition tourism.

Concept of esthetic renovation of Kyiv and its city-center foresees inclusion of architectural innovation in public spaces, exclusive design tools and attractive landscaping, that are matching the level of defined cultural and touristic center of Europe.

Keywords: main streets and squares of historic cities, functional-composition methods of building formation, comparative characteristics of the parameters of the central parts of cities.

REFERENCES

1. Davidenko M. Pubic width is 5 km/hour. Preview of the reformers of the Moscow medium Gehl Architects / Maryanna Davidenko // Strategic Urban Maybutnogo Kiev: a visitor of huge discussions, articles, interventions and projects / Maryanna Davidenko. – Kyiv: Representative of the Heinrich Böll Foundation in Ukraine, 2011. – p. 44-51.
2. Males L. Central and publicity: the situation of the Ukrainian capital / Lyudmila Males // Strategic Urban Maybutnogo Kiev: a visitor of huge discussions, articles, interviews and projects / Lyudmila Males. - Kyiv: Representative of the Heinrich Böll Foundation in Ukraine, 2011. – p. 28-36.
3. V.O. Timokhin Foundations / Viktor Oleksandrovich Timokhin. – Kyiv: IZMN, 1996. – 216 p.
4. Ian Gel Places for People / Ian Gel - Kyiv: Fundamentals, 2018. – 280 p.
5. Lynch K. The image of the city / Kevin Lynch.– Moscow: Stroyizdat, 1982. – 328 p.
6. Girling C. Skinny Streets and Green Neighbourhoods. Design for Environment and Community / C. Girling, R. Kellett. – Washington: Island Press, 2005. – 176 p.
7. Moughtin C. Urban Design: Street and Square / Cliff Moughtin. – Oxford: Architectural Press, 2003. – (3rd Edition).
8. Schmidt R. Adaptable Architecture: Theory and Practice / R. Schmidt, S. Austin. – Abingdon: Routledge, 2016. – 318 p.
9. Dover V. Street Design. The Secret to Great Cities and Towns / V. Dover, J.Massengale. – Hoboken: Wiley & Sons Inc., 2014. – 450 p.
10. FE013. Wontons [Electron resource]. – 2013. – Access mode to the resource: <http://future-expansion.com/Projects/Wontons>.